

ROZKOL V RUSKEJ CIRKVI V 17. STOROČÍ ALEBO NEPODARENÁ REFORMA

Vasilij Riabov

Cirkevná reforma v 17. storočí v Rusku mala konkrétne ciele a zábery. Zároveň si ju vyžiadala aj doba. Ale napriek tomu, že bola dosť dobre premyslená, rozličné hnutia mali o nej svoje predstavy, ktoré v prvej etape neboli evidentné. Ďalším dôležitým faktorom bolo podcenenie tradícií, predstáv, dokonca i mentality značnej časti veriacich. (Toto sa v súčasnosti nazýva "kabinetná politika".) Na prvý pohľad také "maličkosti", ako je predstava národa o textoch náboženských kníh ako sakrálnych, to znamená nedotknuteľných (to platí aj pre náboženské rituály a symboly), zohrala veľkú úlohu, s čím, samozrejme, nemohol vopred rátať ani ten najlepší reformátor pri realizácii tejto reformy. Podcenenie týchto "maličkovstiev", tvrdohlavosť a nekompromisnosť zúčastnených strán v presadzovaní svojich predstáv o reforme mali katastrofálny výsledok - cirkevný rozkol, ktorý tak otriasol ruskou cirkvou, že sa nemôže zjednotiť ani dodnes - to na jednej strane. Zo strany druhej náboženské hnutia v boji o svoje predstavy si nevšímali, že víťazi nenápadná tretia sila - svetská moc vo forme absolutizmu.

Ruská cirkev v období stredoveku sa veľmi aktívne angažovala a v značnej miere sa zapájala do svetského života, a to ako v dobrom, tak aj v zlom zmysle slova. Trenice medzi svetskou mocou a cirkevnou sa prejavili už v 11. storočí, keď veľké knieža Jaroslav Múdry sa pokúsil dosadiť do funkcie metropolitu Rusa - Illariona. (Tradične do 15. storočia ruským metropolitom mohol byť len Grék). Trenice sa najviac vyostriili počas vlády Dmitrija Donského s metropolitom Kypriánom, a od roku 1613 štátom fakticky vládol patriarcha Filaret - otec maloletého cára Michaila Romanova.

Začínajúc 15. storočím, podstata týchto mocenských treníc, alebo dokonca boja, spočívala v tomto: na jednej strane vidíme snahu o centralizáciu moci veľkého kniežaťa moskovského a dvoranov, na druhej strane tendenciu k decentralizácii zo strany bojarov a regionálnych kniežat.

V danej situácii cirkev preberá na seba úlohu sudcu, a tým sa stavia nad svetskú moc. T. j. cirkev má právo súdiť všetko obyvateľstvo Ruska bez výnimky: má právo mať svojich ľudí, podobných cárskym dvoranom, duchovní majú privilégiá, ktorých už dávnejšie bola pozbavená svetská šľachta. Ba dokonca po zjednotení ruských území okolo Moskvy v 15. storočí sa zistilo, že cirkev a kláštory majú viac ornej pôdy, než štát. Zreteľne sa tu prejavila snaha cirkvi ujať sa aj svetskej moci. Toto veľmi znepokojilo vládu. Ivan III. ako prvý nasto-

lil otázku sekularizácie cirkevných pozemkov na zhromaždení (sobore) v roku 1503. V tomto smere pokračoval aj Ivan IV. Hrozný, ktorý obmedzil prostredníctvom právneho dokumentu tzv. "Sudebnika" z roku 1550 nadobúdanie pozemkov pre kláštory a cirkiev.

To všetko fakticky vytváralo predpoklad k tomu, aby cirkiev prešla do tábora protivníkov centralizovanej svetskej moci. Napriek tomu, v tom istom období vzniká nevyhnutná potreba rovnako pre štát, tak aj pre cirkiev upevniť jednotu viery u ľudí v súvislosti s vnútropolitickou situáciou, ktorá sa prudko zmenila. K Rusku sa pripojila značná časť Ukrajiny a Bieloruska, kde pravoslávie bolo podrobené určitým zmenám pod nátlakom katolíckej cirkvi. V roku 1439 grécka cirkev, obávajúc sa napadnutia Tureckom a hľadajúc podporu v Ríme, podpísala tzv. florentskú úniu, kde došlo k výraznému kompromisu z hľadiska náboženskej pravoslávnej dogmatiky. V roku 1453 pod nátlakom Turecka nastáva pád náboženskej svätyně - Grécka. V súvislosti s tým sa v Rusku vynára na povrch spoločenského života stará idea, ktorú sformuloval mnich Filofej "Dva Rímy padli, tretí - Moskva - stojí, a štvrtý nemôže byť", ktorú ruská cirkev interpretuje ako odstránenie prekážok pre nastolenie vlastného ruského patriarchu a vznik ruskej nezávislej cirkvi, ba aj rozrastanie moci ruskej cirkvi na úroveň svetovej (podobnej katolíckej s centrom vo Vatikáne).

Svetská moc, v súvislosti s upevnením autority cirkvi, znovu vidí možnosť upevniť, za jej hojnej podpory, absolutizmus. Tým sú záujmy štátu a cirkvi v danom období navonok celkom totožné. Avšak ich čaká riešenie ešte jedného závažného problému - upevnenie viery vlastných ruských ľudí, ktorí takmer nepodľahli žiadnym vonkajším vplyvom, ale stratili ju v súvislosti s elementárnou nezodpovednosťou ruských duchovných, ktorí vykonávali bohoslužby veľmi nedbale.

S cieľom napraviť mravnosť ľudí a cirkvi vzniká spolok tzv. "revniteľov viery". (Revniteľ v tomto prípade znamená horlivý zástanca.) Do tohto spolku patria : Stefan Vonifatiev (cársky duchovný), Fiodor Rtiščev (cársky hospodár), Ivan Neronov z Nižného Novgorodu, Loggin z Muroma, kostromský protopop Daniil, Lazar z Romanova-Borisoglebska, Ivan (predstavený Kazanského chrámu v Moskve), Avvakum Petrov z Jurjeva Povol'ského, budúci patriarcha Nikon (Nikita Minin) a ďalší.

Tu je vhodné poznamenať, že hnutie podobné "revniteľom", ktoré vzniklo okolo 40. rokov 17. storočia, nebolo ničím novým pre ruského človeka tohto obdobia. Tento zvláštny typ zástancu viery (blahoveria) masovo vzniká už v prvej štvrtine 17. storočia. Pravdepodobne sa to vysvetľuje peripetiami v súvislosti s očakávaním "konca sveta" v roku 1492. (Zasa treba mať na zreteli aj koniec dynastie ruských cárov v súvislosti s nie celkom jasnou príčinou smrti deväťročného cároviča Dmitrija z Ugliča, vzápätí so smrťou posledného následníka dynastie Kalitovho rodu - Fiodora Ivanoviča - a nasledujúce dramatické udalosti : ako ustanovenie nevoľníctva, 13-15 ročná občianska vojna pod názvom "Smutnoja vremja", stála hrozba opakovania vojny s Reczou Pospolitou atď.).

Jedným z najväčších náboženských hnutí podobného typu, ktoré je zaevidované v mnohých prameňoch v histórii Ruska, bola "kapitonovščina". Vodca hnutia - Kapiton v očakávaní Posledného súdu hlásal zrieknutie sa všetkých foriem sociálneho života, t.j. odchod z neobývaných miest, asketizmus, misionárstvo v najextrémnejšej forme. Popri tom jeho predstavy o cestách "spásy" prechádzali mimo cirkvi a mnišstva. Za jedinou autoritu považoval Písmo sväté, ktoré zase tlmočil svojvoľne a bez obmedzenia. Cestu "spásy" videl v krajnom utrpení a sebatryzní. Fakticky už sa stretávame nie so životom na zemi, ale s balansovaním na hranici života a smrti.¹

Toto poslúžilo ako impulz k masovým samovraždám "staroverov" (20 tisíc ľudí sa upálilo na znak protestu vo vtedy 10 miliónovom Rusku).

Tým hnutie zástancov čistej viery v polovici 17. storočia sa stalo takmer tradičným. Hnutie "revnitelov viery" na rozdiel od predchádzajúcich, malo pocit vlastnej zodpovednosti vo veci spásy nielen svojej, ale aj všetkých ostatných.

Štátne orgány (cár a bojarská Duma), rovnako ako aj hnutie "revnitelov viery" v momente jeho vzniku boli jednotní v názoroch o nutnosti uskutočniť cirkevnú reformu. Avšak už tu vznikajú aj prvé nezhody spojené s otázkou spôsobov uskutočnenia tejto reformy.

"Revniteli" si predstavovali, že základom reformy musia byť staré náboženské knihy, lenže tieto knihy nemali jednotný text (v niektorých knihách boli určité časti vynechané, v iných boli neznáme vsuvky a málopochopteľné staroslovanské slová a výrazy atď.).

Už v rokoch 1649 - 1650 za účelom porovnávania ruských náboženských kníh s gréckymi boli pozvaní vzdelaní mnisi z Kyjeva. V tom istom čase v Moskve vzniká Grécko-latinská škola (1649) pod vedením Arsenija Gréka. Zároveň sa vydáva aj nová Gramatika ruského jazyka od Milentija Smotrického (1648), ktorá vo väčšej miere zodpovedala reálnemu stavu jazyka v 17. storočí, ale zároveň mala aj dosť závažné nedostatky (M.Smotrickij nebol Rusom, a preto v niektorých prípadoch isté zvláštnosti ruského jazyka nepochopil).

Keď patriarcha Nikon zistil výrazné rozdiely v textoch ruských náboženských kníh v porovnaní s vtedajšími gréckymi, rozhodol sa zjednotiť znenie textov na základe gréckych kníh, mysliac si, že práve v ruských knihách texty boli nesprávne.

Prirodzene, že historickú analýzu tohto javu v tomto období neurobil nikto. Možno dokonca pripustiť, že Nikon žiadnu historickú analýzu nepotreboval, lebo podstatu reformy (súčasťou ktorej bola aj úprava textov náboženských kníh) videl v niečom inom.

V období kristianizácie Kyjevskej Rusi v Grécku existovali dve cirkevné ústavy: Jeruzalemská a Studitská. Dnes je ťažko určiť, ktorá ústava bola prijatá v rokoch 986-990, ba dokonca existujú fakty, že v prvých rokoch sa ruská cirkev orientovala na západnú cirkev.² Zároveň sú aj presvedčivé fakty, že igumen Pečerského kláštora Feodosij (1054-1078) uzákonil v kláštore Studitskú ústavu, ktorá sa neskôr stala základom

ruskej pravoslávnej cirkvi. Ale v samotnom Grécku už v 11. storočí sa začala používať Jeruzalemská ústava.

Neskôr historici dokázali, že odstup od pôvodných náboženských noriem spôsobila práve grécka cirkev. (Zmena ústavy, kompromis v súvislosti s florentskou úniou a vznikom úniatskej cirkvi a iné).

Historik Klučevskij zdôrazňuje, že "Autorita gréckeho pravoslavia bola mnoho storočí pre nás nedotknuteľná. Avšak od 15. storočia táto autorita začala klesať. ...Stará Rus vysoko hodnotila cirkevnú autoritu a posvätnosť gréckeho východu, ale pojem Grék a podvodník boli pre Rusov synonymami..."³ Najviac však Rusov urazilo to, že Gréci prijali florentskú úniu v roku 1439.

Toto všetko bolo veľmi dobre známe ruským vzdelancom už v 17. storočí. Nie je zanedbateľné aj to, že revízia kníh sa uskutočnila na základe novej nedokonalnej gramatiky.

Výsledok tejto revízie náboženských kníh doslova šokoval "revnitelov viery". Mnisi Lazar a Nikita Pustosviat urobili gigantickú prácu - dôkladne porovnali texty starých kníh s novými. Výsledky tejto práce, ktoré písomnou formou poskytli cárovi, boli šokujúce pre ľudí veriacich v Boha ako najvyššiu spravodlivosť.

V nových knihách prakticky celý rituál bohoslužby bol iný: namiesto dvoch prstov pri prežehnávaní sa začali používať tri, trojramenný križ bol zamenený za jednoramenný, záverečné "Aleluja" namiesto trikrát, malo znieť štyrikrát atď. Samozrejme, že nové texty boli pochopiteľnejšie pre veriacich, avšak aj tu nastala chyba. Reformátori totiž podcenili psychologický faktor, aj to, že starý text, aj keď bol často nerozumiteľný, pre veriacich sa stal sakrálnym, symbolickým, a to znamená, aj nedotknuteľným. K tomu treba dodať, že podstatná väčšina veriacich bola negramotná a náboženské texty poznali iba z počutia.

Proste, zmien bolo veľa, ich logika bola nepochopiteľná pre mnohých obyčajných ľudí, tak ako aj samotná podstata cirkevnej reformy. "Revniteli", ako je známe, videli v reforme len upevnenie autority cirkvi, ale cirkvi ruskej. Patriarcha Nikon mal ďalekosiahle plány a reforma pre neho bola iba prostriedkom pre nadobudnutú moc. "Náboženská moc je vyššia ako svetská", - mal na mysli tento človek. V tomto zmysle sa mu podarilo veľa. Tak napríklad ruský cár Alexej Michajlovič (1645-1676) si ho zvolil za svojho najbližšieho poradcu a riadil sa jeho pokynmi. Zneužívajúc svoje postavenie, patriarcha Nikon nemilosrdne odstraňoval protivníkov svojej reformy - prvý padol Pavel Kolomenskij, ktorého zavraždili Nikonovi prívrženci, Ivana Neronova poslali do kláštora na Kubenskom jazere, protopopa Avvakuma, ktorý v tých časoch už bol vodcom hnutia "staroverov" - odporcov Nikonovej reformy - poslali do vyhnanstva na Sibír, kde strávil desať rokov. Neskôr tam išiel aj pop Lazar a ďalší. Napriek tomu, že Nikon mal cárovi podporu a veľké právomoci, nemal však podporu ruského ľudu. V podstate sa spoliehal na gréckych hierarchov, čo sa mu stalo osudným.

Keď si ruský cár Alexej Michajlovič uvedomil, že Nikonova činnosť je v rozpore s jeho vlastnými záujmami (Alexej Michajlovič, ako je známe, sám túžil stať sa symbolom ruského národa, ale predovšetkým mu išlo o nastolenie absolutistickej moci), naznačil svojmu "poradcovi", že je mu na príťaž. Nikonovu reakciu bol pokus urobiť nátlak na cára. A preto v roku 1658 v Uspenskom chráme v Kremli verejne vyhlásil, že sa zrieka funkcie patriarchy, avšak veľmi precenil svoje možnosti a silu, dúfajúc, že cár sa ospravedlní a podriadi.

Lenže v roku 1660 bol zvolaný snem, ktorý zbavil Nikona funkcie patriarchy. V roku 1666 Nikona súdili, žalobcom bol sám cár. V súvislosti s tým bol Nikon ako obyčajný mních poslaný do Feropontovho kláštora a neskôr uväznený v Kirilo-Belezerskom kláštore, kde aj skončil v roku 1681. Tak skončil neúspešný ruský "pápež". Novým patriarchom sa stal poslušný neambiciózný Iosaf II.

Zároveň ani cár sa necítil byť víťazom. Začína hľadať podporu u Nikonových protivníkov - Avvakum sa vracia zo Sibíri. To súviselo s veľkou autoritou Avvakuma u prostého ľudu, ktorý podporoval starú vieru. Cár mal v úmysle získať Avvakuma na svoju stranu, preto mu ponúkol dobré postavenie pri cárskom dvore. Avvakum však trval na svojej pravde a žiadal od cára, aby zrušil Nikonovu reformu. Cárovi však samotná reforma vyhovovala, lebo posilňovala moc jednotlivca, či už patriarchy, či cára.

Avvakum je znova poslaný do vyhnanstva do Mezne. Situácia sa komplikuje aj tým, že zástancovia starej viery stále píšu sťažnosti, v ktorých dost presvedčivo dokazujú chyby reformy. Ich listy sa rozširujú po celom Rusku, čo burcuje národ. Napríklad jeden z najvzdelanejších ľudí tohto obdobia Savvatij píše: "Veru, vládca! Pomiatli sa a kazia knihy, a stalo sa tak nedávno: pobláznila ich nedokonalá ich gramatika a privandrovalci - mnisi z Kyjeva".⁴ Mnisi zo Soloveckého kláštora ironicky dodávajú: "...grécki učiteľia sa sami nevedia správne prečítať, ani križ nenosia, oni sami by sa mali učiť od Rusov a nie učiť ich."⁵ T. j. cirkevná reforma sa nechtiac dotkla tej najcitlivejšej strunky duší ruského ľudu, ktorý bol uprimne presvedčený, že po páde Carihradu v roku 1453 len Rusko je nositeľom pravej viery. Ich eschatologické predstavy sa posilňovali aj tým, že v roku 1654 v Moskve bola veľká epidémia moru, vzápätí bolo zatmenie Slnka a nakoniec v roku 1666 Rusi očakávali druhý koniec sveta, podľa knihy o viere, ktorá bola vydaná v Moskve v roku 1648.

Samozrejme, že také nestabilné postavenie v ruskom štáte nemohlo existovať donekonečna. V súvislosti s tým sa zvoláva nový cirkevný snem (1666 - 1667), na ktorý prišli aj dvaja patriarchovia z Grécka. Oboja boli dobre odmenení cárom, a preto odsúdili "staroverov" a zastali sa Nikonovej reformy. Ná základe toho Alexej Michajlovič všetkých svojich protivníkov - "staroverov" - vylučuje z cirkvi a posielajú do vyhnanstva. Na sever Ruska do Pustozerska posielajú piatich "revnitelov" - vodcov hnutia: protopopa Avvakuma, popa Lazara, mnicha Jepifanija, kostolníka Fiodora a staručkého popa Nikifora.

Zároveň Jepifanijovi, Lazarovi a Fiodorovi odrezali časť jazyka.

Práve tento snem poslužil aj ako začiatok cirkevného rozkolu, t.j. ak doteraz diskusia o správnosti či nesprávnosti reformy mali skôr "kabinetný" charakter, tak po sneme a potrestaní vodcov, diskusia sa prenášajú do celej ruskej verejnosti a nadobúdajú masový charakter. Dokonca náboženské hnutie získava aj sociálny charakter. Boj "staroverov" s oficiálnou cirkvou a vládou mal dve formy: aktívnu - ozbrojený boj (Solovecké povstanie v rokoch 1668 - 1676); pasívnu - upálenie sa a úteky do pustých miest. (V tomto období sa upálilo 20 000 ľudí.)

Pokus zjednotiť ruskú cirkev sa uskutočnil v roku 1927 a v roku 1971, avšak tieto pokusy boli neúspešné.⁶

Ruský cár Alexej Michajlovič, ktorý dostal požehnanie od gréckich patriarchov, sledujúc vlastné ciele - nastoliť absolutizmus, ako už bolo spomínané, s neobyčajnou krutosťou odstraňuje svojich protivníkov. Ako jeden z prvých panovníkov posiala ľudí do vyhnanstva na Sibír, dokonca ako trest smrti zavádza upálenie, čo nebolo typické pre východnú cirkev. Spominaní piati vodcovia "staroverov" v Pustozersku prežívajú všetky muky pekla na zemi. Z pätnástich rokov svojho vyhnanstva trinásť rokov "staroveri - hľadači pravdy" strávili v zastrešených jamách. V roku 1670 štyria väzni (pop Nikifor zomrel) boli ešte raz potrestaní. Jepifanijovi, Fiodorovi a Lazarovi ešte raz odrezali jazyky (tento fakt nie je celkom jasný) a odsekli im ruky.

"To, čo sa stalo 14. apríla 1670 ... bolo žalostné a strašné. Staručký Jepifanij prosil, aby mu namiesto ruky a jazyka odsekli hlavu, ... Lazar sám natahoval jazyk, aby si sám skrátil utrpenie ..., Avvakum reval, nadával a vzlykal, že ho výnimočne netrestajú ...". V poprave, ktorá sa uskutočnila v Pustozersku, jestvovala istá gradácia: Lazarovo potrestanie bolo najväčšie. Odsekli mu ruku po zapätie. Fiodorovi - od polovice dlane. Jepifanijovi - štyri prsty. Pravdepodobne Lazar bol potrestaný najviac, pretože bol autorom najväčšieho počtu sťažností, napísaných cárovi, aj keď vodcom hnutia bol protopop Avvakum.

Vodcovia hnutia "staroverov" boli upálení v roku 1682. Ich protivník patriarcha Nikon zomrel o rok skôr, uväznený v kláštore - víťazom bol tretí - absolutizmus ruskej monarchie.

V tejto štúdii sme sa pokúsili nahliadnúť do zákulisia mimoriadnej udalosti v Rusku v 17. storočí - cirkevnej reformy, ktorá priviedla ruskú cirkev k rozkolu, zastancovia ktorého už asi nikdy nezmenia svoj postoj. Napriek tomu, že táto udalosť sa odohrala pred 300 rokmi v cudzej zemi, pre historika je a vždy bude predmetom skúmania a úvah v súvislosti s tým, že život ľudu nie je strnulý, ale dynamický, pulzujúci, v ustavičnom pohybe. Stále sa stretávame s reformátorskou činnosťou, ktorá, aj napriek dobrým úmyslom, sa častokrát vymká z rúk a výsledok býva nikým neočakávaný. A práve preto musíme stále nielenže mať na zreteli historické reformy a ich

dopady, ale predovšetkým študovať, skúmať ich. V tom sa nám zdá byť základ úspešnosti reforiem.

POZNÁMKY:

- 1 Chudožestvennyj jazyk srednevekovja. Moskva, Nauka 1982, s. 187.
- 2 Vvedeniye christianstva na Rusi. Moskva, Mysš 1987, s. 21-55.
- 3 Istorija Rossii ot Smutnago vremeni do carstvovaniya Nikolaja II. Pariž, Illustrirovannaja Rossija 1935, zv. 22, s. 132.
- 4 Tamtiež, s. 152.
- 5 Tamtiež, s. 153.
- 6 NIKOLSKIJ, N. M.: Istorija rusckoj cerkvi. 3. vyd. Moskva 1985, s. 137.
- 7 Drevnerusskaja knižnosť. Leningrad, Nauka 1985, s. 243 až 245.

LITERATÚRA:

- DAMASKIN, I.: Točnoje izloženiye pravoslavnoj very. Peterburg 1894.
- FIODOROV, G.: Sviatyje drevnej Rusi. Pariž 1989.
- KARTAŠOV, A.: Očerki po istorii rusckoj cerkvi, zv. 2. Pariž, Ymca-Press 1959.
- SOLOVJOV, S.: Istorija Rossii s drevnejšich vremion, zv. 13. Moskva 1991.
- ŠNEMAN, A.: Istoričeskij puť pravoslavija. New York 1953.